

УДК 811.161.2

Тетяна Агібалова,
(м. Харків)

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІСЕМАНТЕМ ЯК ЗАСІБ
ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
(на матеріалі концепту *ВІРА* в драматичній поемі Лесі Українки «Руфін і
Прісцилла»)**

У статті досліджуються семантико-стилістичні особливості полісемантем на позначення окремих сегментів мовної картини світу Лесі Українки, визначається їх роль в інтелектуалізації української літературної мови кінця XIX — початку XX ст.

Ключові слова: полісемантема, концепт, мовна картина світу, інтелектуалізація, ідіостиль, культурний простір, мовна особистість.

Коло зацікавлень сучасних лінгвістичних студій визначає потребу дослідження мови з точки зору реалізації в ній результатів пізнавальної діяльності людини. В центрі уваги науковців знаходяться не окремі сегменти мовленнєвої діяльності *homo sapiens*, а генезис мовної особистості як інтерпретація цивілізаційних процесів всесвіту, тому інтелектуалізація літературної мови є відображенням тенденції до змістової точності. Актуальними в такому ракурсі стають дослідження, що стосуються вивчення мови як продукту культури, а інтелектуальні процеси в мовленні розглядають як умову її існування, як фактор формування культурних кодів (Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Ю. Карпенко, М. Кочерган, К. Голобородько, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, О. Тараненко, В. Русанівський, О. Муромцева, О. Селіванова, Л. Мацько, Л. Шевченко, Я. Януш, С. Кочерга та ін.).

Культурна самоідентифікація особистості в суспільстві пов'язана з виявленням рівня її інтелектуального розвитку, комунікативних здібностей та набутого в процесі життєдіяльності культурного потенціалу. Все це формує ментальний простір, що є динамічною формою досвіду і розгортається наявними ментальними структурами в умовах інтелектуальної діяльності. Науковці, спираючись на онтологічну теорію, наголошують, що організація інтелекту як особливої психічної реальності, описується з позицій трьох базових категорій: *ментальні структури, ментальний простір, ментальна репрезентація* [8, с. 19]. Об'єктивізація ментальної структури як системи психічних утворень, що забезпечує можливість надходження інформації в умовах пізнавального контакту суб'єкта з дійсністю, забезпечується засобами інтегративних мисленнєвих конструкцій, тобто

концептів. Концепти формуються, накопичуються, взаємопроникають, видозмінюються в свідомості людини — в ході її взаємодії з предметним світом, світом інших людей, світом культури в цілому. Виходячи з цього, вважаємо, що в концепті як результаті *cognitio* сфокусовані наявні інтелектуальні ресурси індивідуума. Підтримуємо думку, що концепт — це свідомісний модуль твору (головна конструкція, що тримає на собі всі інші елементи) як зображально-виражальної форми, що інтерпретує факт як складову інформаційного потоку [2, с. 23].

Проблематика концепту в сучасній лінгвістиці активно опрацьовується, хоча досі зміст поняття остаточно нез'ясований, причому значення слова — це лише спроба дати загальне уявлення про зміст певного концепту [5]. Мало дослідженим залишається питання вербалізації світоглядних концептів в ідіолектах окремих письменників, зокрема в драматичних поемах Лесі Українки, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Серед усього розмаїття концептів як конструентів концептуальної картини світу Лесі Українки варто виділити такі, що позначають світоглядні поняття *дух, душа, серце, віра*. Відбір саме цих полісемантем зумовлений, по-перше, наявністю їх комунікативної складової майже в будь-якому дискурсі, по-друге, частотністю їх смислової та вербальної актуалізації в мовотворчості письменниці. **Мета нашого дослідження** — виявити семантико-стилістичні особливості полісемантеми *віра* як ключової ідеї-концепту в драматичній поемі «Руфін і Прісцилла». Осягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати ідіолектне наповнення концепту *віра*;
- визначити лексико-семантичну сполучуваність одиниць, що репрезентують концепт.

Об'єкт дослідження — мова драматичних творів Лесі Українки, **предмет аналізу** — мовні одиниці, що репрезентують концепт *віра*.

Світогляд, культура, оточення, традиції етносу є в певному розумінні унікальними, внаслідок чого виникають диференційні ознаки в смисловому наповненні концептів, проте існують так звані «базові» універсуми, що формують культуропростір нації. Як свідчать словники, залежно від смислу, що передає багатоплановий за своїми категоріальними ознаками концепт *віра*, його духовне, культурне й опосередковано мовне вираження постає в різних значеннєвих і формальних уживаннях, що визначаються як контекстуальними, так й екстралінгвістичними умовами: *віра* може розглядатися як релігійні переконання, як упевненість у чомусь, як довір'я, як

прагнення пізнати непізнане, утаємничене, як здатність сприймати бажане як суще, ставитися до непідтверджених суджень як до аксіом.

Концепт *віра* є ключовим для розуміння естетичного кредо і екзистенційних уявлень Лесі Українки, адже він розкриває питання нематеріальної сутності людини в різних культурах, його інтелектуальний потенціал пов'язаний зі складним комплексом понять і набуває індивідуально-авторського символічного значення саме в контексті ставлення письменниці до християнської релігії. «Складне і неоднозначне, філософськи заглиблене і психологічно напружене, воно відбиває безліч нюансів і самої теми, і драматично безкомпромісного Лесиного світовідчуття» [6, с. 48]. Величні образи Біблії впродовж усього життя вражали письменницю, до Євангелія вона зверталась як до джерела творчості. Етичні переконання письменниці полягають у *вірі* в людину, яка помиляється і кається, зрікається і вірить, байдужіє і страждає. Такі люди були і серед християн, і в цирковому натовпі, але їм завжди потрібен духовний авторитет, лідер, навіть коли його чекає доля висміяного пророка [4].

Слово *вірата* спільнокореневі з ним вживаються в тексті драми 124 рази, причому більше половини цих слів стосується саме віри як релігійного феномену. Цей факт підкреслює потужність інтелектуального потенціалу словникової одиниці на позначення певних сегментів культурного простору, що виходять далеко за межі віри і пов'язані з уявленнями про *бога, милосердя, силу, жертвовність, святість, істину, натхнення, надію, гармонію, чистоту, спокій*. Всі зазначені позиції є концептуально значущими і репрезентуються, еволюціонують в авторській картині світу Лесі Українки, що сприяє розширенню дефініційного поля полісемантем як показників інтелектуалізації літературної мови.

Розуміння *віри* як релігії, феномену духовного життя людства, його світоглядної основи, що упорядковує існування і поведінку людини, а також дає змогу спілкування з «надприродним» (Абсолютом, Богом), наявне в таких мовних візіях: *Не вимагає віра сеї жертви, / але моя душа забороняє* (7, с. 381); *Яка страшна сувора сая віра, / що розлучає жінку з чоловіком* (7, с. 380); *бо марилось мені: новая віра врятує, може* (7, с. 506); *Усе, що нам лишилося від славних / часів колишніх, все та віра спалить / і попіл рознесе на штири вітри* (7, с. 349); *Великий жаль, що стільки крові лється / за вашу віру, бо добра не вийде, / вино ще грає, а вже оцтом чути* (7, с. 349); *Є таємниці й в наших вірах?* (7, с. 474).

Підкреслена афористичність останнього текстового фрагменту, яка акцентується мікроконтекстом *вино ще грає, а вже оцтом чути*, з одного

боку, є своєрідним сигналом естетичної інформації про весь твір, мовну картину світу автора і тяжіє до художніх канонів певної епохи, з другого—привносить конотативну сему «неістинність» в художній репрезент концептотемі *віра*.

Надтекстовість ідеї-концепту підкреслюється численними контекстами, в яких поняття *віри* подається автором опосередковано. Наскрізна метафора, що об'єктивізує розуміння *християнської віри* як духовного вакууму, деградації цивілізаційних здобутків людства, актуалізована в побутовій репліці Руфіна *Тут статуя стояла Діоніса, тепер тут яма— не спіткнись на неї* (7, с. 419). Щоб зрозуміти сенс Руфінової візії християнства з цього уривку, недостатньо ближнього контексту, на перший план виходить **вертикальний контекст** (за визначенням О. Ахманової, вертикальним називається «історико-філологічний контекст даного літературного твору його частин») [1, 49]. Перифрастичне навантаження мовного уривку, що передає душевний стан героя, стає зрозумілим лише на тлі сюжетних колізій драми, а також при залученні так званих **фонових знань** (термін О. Ахманової), які являються собою сукупність відомостей культурно-і матеріально-історичного, географічного і прагматичного характеру й «передбачаються у носія даної мови» [1, 49].

Розширення сполучуваності полісеманти актуалізується і в метафоризованих атрибутивних та дієслівних контекстах *віра гине, втратити віру, віра спалить, зруйнує, страшна, сувора віра, правдива віра, нова віра, віра розлучає*.

Розуміння *віри* як довір'я, впевненості в своїх переконаннях передається словами Кая Летіція і Руфіна, що чітко підкреслюють опозиційність їх світоглядних позицій: *...бо вкупі з вірними то й віра ж гине, — / нема людей, кінчиться й культ богів* (7, с. 474); *У мене в серці віри не було./Я розумом хотів до вас пристати* (7, с. 506); *без діла віра мертва* (7, с. 382); *Тверда і певна віра мого серця, / її не подолає брама пекла!..* (7, с. 541); *Якби ти справді вірив, /було б за що боротися з собою* (7, с. 508); *Тебе ж просив я: відлучи себе / від справи про довір'я їх до мене* (7, с. 504).

Віра як одержимість, як релігійний фанатизм об'єктивується в світоглядній візії Парвуса. Виправдовуючи Цельзову емоційність, Парвус називає її *святим безумством віри*, і навіть Прісцілла його підтримує, наголошуючи, що пафос Цельза—*як дерево, сухий, зовсім ніякий* (7, с. 349). Як релігійний шовінізм *віра* інтерпретується навіть її носіями, зокрема

Прісціллою: *Не можна, друже, / нам, християнам, слухати прохання, / бо то ж інакше половина вірних / одкинутися мусила б од віри* (7, с. 381).

Багатовимірність концепту *віра* зумовлена, в першу чергу, багатовимірністю особистості Лесі Українки. На думку дослідників, письменниця розмірковує над філософськими питаннями, на які немає однозначної відповіді, робить поглиблену спробу розібратись, в чому сенс людського життя, яке місце особистості в історії, чи можливе гармонійне й вільне існування людини тощо [3].

Висновки: Аналіз драматичної поеми «Руфін і Прісцілла» показав, що мовна репрезентація концепту *віра* інтерпретує світоглядні доміанти мовомислення Лесі Українки, пов'язані, по-перше, з уявленням письменниці про роль і місце релігії в історії людства, в житті кожної особистості, по-друге, з її інтелектуальною інтерпретацією способів бачення буття, виявів людської свідомості. У контексті розвитку української літературної мови кінця XIX — початку XX ст. вербалізовані моделі інтелектуальної інтерпретації світових концептів об'єктивуються в еволюції лексико-семантичної системи, а саме: полісемантизації, абстрактивізації, афоризації, фразеологізації, метафоризації мовлення тощо, які є показниками інтелектуалізації літературної мови.

Перспективи дослідження. У подальшому передбачається дослідження вербалізації концептів *дух, душа, серце* в ідіостилі Лесі Українки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С., Гюббенет И. В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // *Вопр. языкознания.* — 1977. — № 3. — С. 47—54.
2. Буряк В. Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення / В. Буряк // *Вісник Львів. у-ту. Сер. Журналістика.* Вип. 22. — Ч. 1. — Львів, 2002.
3. Гаджинова Г. О. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»: проблематика, поетика, становлення тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. «Українська література» / Г. О. Гаджилова. — К., 2001. — 18 с.
4. Кочерга С. О. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів : монографія / С. О. Кочерга. — Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. — 656 с.
5. Мех Н. Зміст терміна концепт / Н. Мех // *Культураслова.* — 2003. — Вип. 62. — С. 26—30.

6. Смирнова Г. Ю. Через художні образи — до філософського осмислення категорії Бога (релігійні сюжети Лесі Українки) / Г. Ю. Смирнова // Вісник НАН України. — 2001. — № 7. — С. 48—54.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 5 т. / Леся Українка. — К. : Держлітвидав, 1951—1956.
8. Холодная М.А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. — СПб. : Питер, 2004.—384 с.

В статье рассматриваются семантико-стилистические особенности полисемантов, обозначающих отдельные сегменты языковой картины мира Лесы Украинки, определяется их роль в интеллектуализации украинского литературного языка к. XIX — нач. XXст.

Ключевые слова: полисемантема, концепт, языковая картина мира, интеллектуализация, идиостиль, культурное пространство, языковая личность.

The article is devoted to the analysis of semantico-stylistic peculiarities of the polysemantic units to denote certain segments of Lesya Ukrainka's language picture of the world and their role in intellectualization of the Ukrainian literary language in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: polysemantic unit, concept, language picture of the world, intellectualization, idiosyle, cultural space, language personality.

УДК 811.161.2'373.7

Тетяна Андреева

(Київ)

СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ ТАВТОЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянута специфіка формальної природи тавтологічних фразеологізмів, наведені структурні типи, у межах яких виділено моделі.

Ключові слова: повтор, структурний тип, тавтологічна пара, тавтологія, фразеологізм.

Останнім часом у лінгвістиці посилюється інтерес до механізмів передачі мовними знаками культурних та повсякденно-емпіричних смислів. Це дає змогу реконструювати деякі особливості сприйняття навколишнього світу попередніми поколіннями носіїв мови, наблизитися ”до праформи“. Важливим об’єктом у зв’язку з цим виступає фразеологія. Особливість фразеологізмів полягає в тому, що вони являють собою ”специфічні мовні формули, ”картини світу“ із закодованою інформацією про минуле, про наших предків, про їхній спосіб сприйняття світу і їх оцінку всього сутнього;